

พุทธศิลป์ยุคทวารวดี: การเผยแผ่ศิลปะและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

BUDDHIST ART IN THE DVARAVATI PERIOD: DISSEMINATION OF ART AND TEACHINGS IN BUDDHISM

พระจิรภัทร อธิปัญญา (ชูเล็ก)

วัดไร่ขิง พระอารามหลวง จังหวัดนครปฐม

Phra Jiraphat Athipanyo (Chulek)

Wat Rai Khing Royal Monastery, Nakhon Pathom Province, Thailand

Email: jirapatdodo2544@gmail.com

Received 11 April 2025; Revised 28 June 2025; Accepted 30 June 2025.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในยุคทวารวดีรวมถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในประเทศไทย พุทธศิลป์ยุคทวารวดีมีความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะ วัฒนธรรม และหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แสดงถึงศรัทธาในพระพุทธศาสนาและบทบาทสำคัญในสังคมไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 อิทธิพลจากอินเดียผ่านศิลปกรรม ได้แก่ พระพุทธรูป ธรรมจักร สถูป และเจดีย์ เป็นเครื่องมือเผยแผ่คำสอนทางธรรมและสร้างเอกลักษณ์ให้เป็นพุทธศิลป์ ในยุคนั้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเริ่มต้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีสมณทูต พระโสณะและพระอุตตระ เดินทางมายังสุวรรณภูมิ ส่งผลให้เกิดศูนย์กลางทางศาสนาในภาคกลาง พระปฐมเจดีย์ ในจังหวัดนครปฐม การอพยพของชาวอินเดียเพื่อมาเผยแผ่ศาสนา รวมถึงการค้าขายส่งเสริมความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมในดินแดนไทย บทบาทของพุทธศิลป์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรม แสดงถึงหลักธรรมและความมุ่งหมายสู่พระนิพพาน พุทธศิลป์ทวารวดีจึงเป็นมรดกสำคัญที่ส่งผลต่อวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: พุทธศิลป์, ทวารวดี, หลักธรรม, ศิลปะและวัฒนธรรม, การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

Abstract

This article examines the meaning of Buddhist art in the Dvaravati period, including the spread of Buddhism in Southeast Asia, particularly in Thailand. Buddhist art in the Dvaravati era reflects the connection between art, culture, and the teachings of Buddhism, showcasing faith in Buddhism and its significant role in Thai society during the 12th to 16th Buddhist centuries. Indian influences on art, such as Buddha images, dharma wheels, stupas,

and chedis, served as tools for disseminating Buddhist teachings and establishing a unique Buddhist artistic identity. During this era, the propagation of Buddhism began in the reign of Emperor Ashoka, with missionaries Sona and Uttara traveling to Suvarnabhumi, leading to the establishment of a religious center in central Thailand, including Phra Pathom Chedi in Nakhon Pathom Province. The migration of Indians to spread religion, as well as trade, promoted cultural and artistic diversity in Thailand. The role of Buddhist art became a symbol of dharma, representing the teachings and the aspiration towards nirvana. Dvaravati Buddhist art is an essential heritage that has influenced Thai culture to the present day.

Keyword: Buddhist Art, Dvaravati, Dharma, Art and Culture, Dissemination of Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยรับเข้ามาจากดินแดนต้นกำเนิด คือ ประเทศอินเดียตอนกลาง โดยมีข้อสันนิษฐานว่าเป็นยุคเถรวาท นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่ทรงมีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์การส่งคายนาคครั้งที่ 3 พร้อมทั้งทรงส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ พุทธศิลป์ในยุคทวารวดีเป็นสิ่งที่สื่อถึงความเป็นมาและการแพร่หลายของศิลปกรรมในยุคดังกล่าว แสดงถึงความเชื่อในเรื่องราวการมีอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และมีเอกภาพทางการเมือง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรคศิลปกรรมอย่างกว้างขวางในพื้นที่ต่าง ๆ การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ผ่านแนวคิดทางปรัชญา ชี้ให้เห็นถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา (สมบุรณ์ คำดี, 2549: 4) ทวารวดีเป็นชื่อของอาณาจักรโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง มีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงประมาณพุทธศักราช 1100-1600 (ปรีชา กาญจนาคม, 2556: 90) อาณาจักรแห่งนี้ถือเป็นหนึ่งในแหล่งสำคัญของการเผยแผ่วัฒนธรรมและศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเชื่อ และศิลปกรรมของชุมชนในยุคนั้น ศิลปกรรมยุคทวารวดี แสดงถึงอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมผ่านโบราณสถาน พระปฐมเจดีย์ หรือโบราณวัตถุต่าง ๆ มีพระพุทธรูปและธรรมจักรที่แสดงถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทวารวดียังเป็นศูนย์กลางการค้าขายระหว่างภูมิภาค ช่วยสร้างความมั่งคั่งและความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ทำให้อาณาจักรมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นักวิชาการบางท่านเสนอว่าทวารวดีอาจไม่ได้เป็นอาณาจักรในความหมายที่มีโครงสร้างทางการเมืองปกครองและอำนาจรัฐชัดเจน แต่เกิดขึ้นในลักษณะของอารยธรรมที่แสดงออกผ่านกลุ่มวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทยในอดีต อารยธรรมทวารวดีมีจุดเด่นในด้านศิลปกรรม วัฒนธรรม และความเชื่อ โดยเฉพาะการนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย และกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญในการแพร่กระจายศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ช่วงเวลาที่ยังมีอารยธรรมทวารวดีเจริญรุ่งเรืองนั้นครอบคลุมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นช่วงที่เรียกว่ายุคทวารวดี หลักฐานทางโบราณคดี อันมี ธรรมจักร

พระพุทธรูป และโบราณสถานอย่างสลับและเจดีย์ ได้รับการค้นพบในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย เช่น นครปฐม ลพบุรี และสุพรรณบุรี หลักฐานเหล่านี้บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและการค้าในภูมิภาค ทั้งภายในดินแดนไทยและกับอาณาจักรหรือชุมชนอื่น ๆ รวมถึง อินเดียและจีน ทวารวดีไม่ได้เป็นเพียงแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนา แต่ยังมีหลากหลายของวัฒนธรรมในยุคนั้น เช่น การผสมผสานความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้อารยธรรมนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการพัฒนาสังคมไทยในยุคต่อมา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2568)

พุทธศิลป์ยุคทวารวดีมีความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะ วัฒนธรรม และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญในสังคมไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยได้รับอิทธิพลจากอินเดียผ่านรูปแบบศิลปกรรม อันได้แก่ พระพุทธรูป ธรรมจักร สลุป และเจดีย์ ที่สื่อถึงคำสอนทางธรรม อริยสัจ 4 และมรรค 8 พุทธศิลป์ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องตกแต่ง แต่เป็นเครื่องมือถ่ายทอดคำสอนสู่ผู้คน นักวิชาการบางท่านมองว่าทวารวดีไม่ได้เป็นอาณาจักรที่มีโครงสร้างการปกครองชัดเจน แต่เป็นอารยธรรมที่แสดงออกผ่านวัฒนธรรมและศิลปะ ความเชื่อในพระพุทธศาสนาอดีตถึงปัจจุบัน มีการผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้าน ทำให้พุทธศิลป์มีความเป็นเอกลักษณ์ อารยธรรมทวารวดีมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าและวัฒนธรรม มีการแลกเปลี่ยนศิลปะและแนวคิดกับภูมิภาคอื่น ผ่านอินเดียและจีน ความสัมพันธ์นี้สร้างความหลากหลายให้ศิลปกรรมยุคทวารวดี มีทั้งคุณค่าทางศิลปะและจิตวิญญาณ ทำให้อารยธรรมเป็นรากฐานสำคัญที่เชื่อมโยงศิลปะกับหลักธรรมคำสอน และส่งผลต่อการพัฒนาวัฒนธรรมไทยในยุคต่อมา

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยมาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งชนชาติไทยในอดีตมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มชนต่าง ๆ และจัดตั้งอาณาจักรที่ปกครองตนเอง สิ่งที่เป็นศูนย์รวมความเชื่อและวัฒนธรรมของชาวไทยคือพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนากลายเป็นวัฒนธรรมหลัก จึงส่งผลให้วิถีชีวิตของคนไทยได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา นำไปสู่การสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุที่แสดงถึงความศรัทธา งานพุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยจึงเป็นผลงานที่แสดงถึงฝีมือช่างไทยและเป็นมรดกที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม ก่อนที่จะศึกษาหลักธรรมในพุทธศิลป์ยุคทวารวดีและพัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศไทย ควรทำความเข้าใจถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้าสู่ชนชาติไทย อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาและกระบวนการที่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ไทยยังคงเป็นหัวข้อถกเถียง โดยการศึกษาต้องอาศัยหลักฐานและปัจจัยแวดล้อมหลายด้านเข้ามาประกอบ ปรากฏการณ์ที่สำคัญในสังคมโบราณคือการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชน รวมถึงกลุ่มชนชาวอินเดียที่อพยพไปยังดินแดนต่าง ๆ สาเหตุของการอพยพเหล่านี้สามารถสรุปได้เป็น 4 ประการ ได้แก่

1. การถูกบีบบังคับทางศาสนา

2. การเดินทางเพื่อประกาศศาสนา
3. การแสวงหาช่องทางค้าขาย
4. การเสี่ยงโชคทางการเมืองหรือการประกอบอาชีพ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2534: 17)

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยกลุ่มชนในอดีตได้รวมตัวกันจัดตั้งอาณาจักรและรับพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมความเชื่อและวัฒนธรรม หลักธรรมคำสอนมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวไทย นำไปสู่การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และงานพุทธศิลป์ที่แสดงถึงความศรัทธา และเป็นมรดกวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ไทยจากอินเดียผ่านกระบวนการเผยแผ่และการอพยพของกลุ่มชนต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวอินเดีย สาเหตุการอพยพประกอบด้วยการถูกบีบคั้นทางศาสนา การเดินทางเผยแผ่ศาสนา การค้าขาย และการเสี่ยงโชคทางการเมืองหรืออาชีพ แม้ช่วงเวลาและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนายังเป็นประเด็นถกเถียง แต่หลักฐานและบริบททางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยตั้งแต่อดีต และยังคงส่งอิทธิพลต่อสังคมในปัจจุบัน

การอพยพสู่การเผยแผ่ศาสนาของชาวอินเดียในสมัยโบราณ

มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อพระองค์ยกกองทัพไปตีเมืองกาลิงคะ ราวพุทธศักราช 282 เหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้ประชาชนชาวกาลิงคะเสียชีวิตเป็นจำนวนมากกว่าแสนคน อีกทั้งยังมีผู้ที่ถูกจับเป็นเชลยอีกกว่าหนึ่งแสนห้าหมื่นคน และมีอีกจำนวนมากที่ต้องอพยพหลบหนีออกไปจากพื้นที่ เหตุการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การกระจายตัวของชาวอินเดียไปยังพื้นที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในกระบวนการอพยพนั้น พบเส้นทางโบราณที่สำคัญอยู่ทางตะวันออกของอินเดีย ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 เส้นทางหลัก ได้แก่

เส้นทางที่ 1 ทางบก เส้นทางนี้เริ่มต้นจากแคว้นเบงกอล (ปัจจุบันคือประเทศบังกลาเทศ) ผ่านแคว้นอัสสัม แล้วข้ามเทือกเขาปาดไกเข้าสู่ตอนเหนือของพม่า และเดินทางต่อมายังตอนบนของประเทศไทย

เส้นทางที่ 2 ทางเรือ เส้นทางนี้เริ่มต้นจากอ่าวเบงกอล โดยชาวอินเดียลงเรือมายังเมืองเมาะตะมะหรือเมืองท่ามะริด (ปัจจุบันอยู่ในตะนาวศรี) และเดินทางต่อด้วยเส้นทางบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง บริเวณจังหวัดอ่างทอง สุพรรณบุรี และนครปฐม

เส้นทางที่ 3 ทางเรือ เส้นทางนี้เริ่มจากอินเดียใต้ ผ่านมหาสมุทรอินเดียเข้าสู่ช่องแคบมะละกา จากนั้นขึ้นฝั่งที่แหลมมลายู หรือเดินทางต่อไปยังฟูนาน จาปา และจีน

การอพยพของชาวอินเดียโบราณที่เข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียและชาวจีน โดยพ่อค้าเหล่านี้เดินทางมาทั้งทางเรือและทางบก ในขณะเดียวกัน ชนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ก็ได้เดินทางไปยังอินเดียและจีนเช่นเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางการค้าดังกล่าวมีบทบาทสำคัญที่ช่วยส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าทางภาษา วรรณกรรม ปรัชญา

ศาสนา วัฒนธรรม และศิลปะ จนเกิดการสร้างสรรค์ศาสนสถานและศาสนวัตถุที่ยังคงหลงเหลือเป็นมรดกของชาติไทยในปัจจุบัน หนึ่งในสิ่งสำคัญที่ชาวอินเดียได้นำเข้ามาพร้อมกับการค้าขายคือ ศาสนา โดยมีทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ วัฒนธรรมทางศาสนาเหล่านี้ได้รับความนิยมและแพร่หลายอย่างรวดเร็ว โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่เข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช (ราวพุทธศักราช 270) เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและทรงสนับสนุนการทำสังคายนาครั้งที่ 3 โดยมีพระโมคคัลลีบุตรเป็นประธาน พร้อมด้วยพระอรหันต์สาวกจำนวน 1,000 รูป ณ เมืองปาฏลิบุตร นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกยังทรงส่งพระสมณทูต 9 สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือสายที่ 8 โดยมีพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” (เมธาวิ ธรรมชัย, 2561: 34-35) เหตุการณ์นี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการเผยแผ่และการรับวัฒนธรรมทางศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีอิทธิพลอย่างมากและยาวนานจนถึงปัจจุบัน

สุวรรณภูมิ

คำว่า สุวรรณภูมิ เป็นชื่อที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งทรงร่วมกับสังฆมณฑลจัดส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ หนึ่งในนั้นคือพระธรรมทูตสายที่ 8 ซึ่งมีภารกิจกล่าวถึง พระโสณะ และ พระอุตตระ ที่เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” หลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ที่ระบุว่า “สุวรรณภูมิคจจนตวาน โสณุตตรา มหิทธิกา ปิสาเจ นิทมิตวาน พรหมชาลลเหสีสุ” แปลว่า “พระโสณะและพระอุตตระ ผู้มีฤทธิ์มาก ได้เดินทางไปยังสุวรรณภูมิ ปราบปรัมพวกปิศาจ แล้วแสดงพรหมชาลสูตร” (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2534: 21) ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสุวรรณภูมิในฐานะหนึ่งในศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยโบราณ และเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ (Rhys Davids) ให้ความหมายคำว่า “สุวรรณภูมิ” ว่าเป็นดินแดนที่ครอบคลุมตั้งแต่พระโคจนถึงคาบสมุทรมลายู อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์บางส่วนมีความเห็นแตกต่างกัน เช่น บางคนระบุว่าสุวรรณภูมิคือพระโค ขณะที่บางคนเชื่อว่าเป็นภาคใต้ของไทย แต่ข้อเท็จจริงที่ยอมรับกันโดยทั่วไปคือ สุวรรณภูมิหมายถึงคาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา พระโสณะและพระอุตตระ ซึ่งเป็นสมณทูตในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้เดินทางจากแคว้นมคธเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ โดยมีข้อสันนิษฐานว่าศูนย์กลางของสุวรรณภูมิอาจตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน พระพุทธศาสนาที่เผยแผ่ในช่วงนี้เป็นนิกายเถรวาทดั้งเดิม ซึ่งชาวพุทธในพื้นที่ให้ความศรัทธาอย่างยิ่ง โดยมีการบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากและสร้างสถูปเจดีย์เพื่อเป็นพุทธบูชา หลักฐานสำคัญที่บ่งบอกถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนนี้ คือ พระปฐมเจดีย์ในจังหวัดนครปฐม ซึ่งในอดีตเป็นศูนย์กลางของ “อาณาจักรทวารวดี” หลักฐานทางโบราณคดีในพระเจดีย์

นครปฐมและศิลาจารึกที่ค้นพบใกล้พระปฐมเจดีย์ มีลักษณะคล้ายกับหลักฐานจากประเทศอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีตราเสมาธรรมจักรที่ทำด้วยหิน ขนาด 2.2 เมตร ทำให้เชื่อได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยครั้งแรกผ่านดินแดนแห่งนี้ (วิเชียร ขาบุตรบุญทริก, 2535: 58-59)

แผนที่ 1 การเกิดบ้านเมืองในสุวรรณภูมิ

แหล่งที่มา: <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=1040>

ทวารวดี

คำว่า “ทวารวดี” ตรงกับคำว่า โตโลโปติ (Tolopot) ที่ปรากฏในบันทึกของท่านสมณะเฮียนจิง หรือเทียนจิง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งท่านระบุว่าอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ทางตะวันตกของพูนาน (อยู่ระหว่างขอมและพุกาม) คำว่า “ทวารวดี” ยังปรากฏในคัมภีร์บาลีหลายแห่ง เช่น ฆตปัญติตชาดก และ คัมภีร์อุปทาน อาณาจักรทวารวดีมีขอบเขตทางเหนือถึงจังหวัดพิจิตร และทางใต้ถึงจังหวัดเพชรบุรี ชนชาติที่ปกครองอาณาจักรนี้น่าจะเป็นพวกมอญ เนื่องจากมีหลักฐานทางจารึกภาษามอญที่ลพบุรี ซึ่งใช้ตัวอักษรที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 นายยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านจารึกที่ค้นพบที่วัดโพธิ์ จังหวัดนครปฐม เมื่อปี พ.ศ. 2495 และสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า ทวารวดีเป็นอาณาจักรของมอญ หลักฐาน

อีกประการหนึ่งที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานนี้คือ พระนางจามเทวี ซึ่งย้ายจากลพบุรีไปครองเมืองหริภุญชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 โดยพระนางทรงเป็นเจ้าหญิงมอญ ทำให้เห็นว่าชนชาติมอญเป็นกลุ่มที่ปกครองอาณาจักรทวารวดี (วิเชียร ชาบุดรบุญทริก, 2535: 41)

พุทธศิลป์ในยุคทวารวดีได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรงพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลักฐานสำคัญที่ค้นพบในจังหวัดนครปฐม คือพระพุทธรูปศิลาขาว เชื่อว่าเป็นตัวแทนของพุทธศิลป์ในยุคทวารวดี มีจำนวน 4 องค์ โดยพบที่นครปฐม 3 องค์ และที่อยุธยาอีก 1 องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะ คือประทับนั่งห้อยพระบาททั้งสองลงบนฐานรอง ซึ่งฐานดังกล่าวทำเป็นกลีบบัวบานรองรับ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายเหนือพระเพลอ ส่วนพระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ โดยหันฝ่าพระหัตถ์ออกด้านหน้า พระอังคุฐและพระดรรชนีทำเป็นวงกลม ซึ่งเป็นลักษณะของ “ปางปฐมเทศนา” อันแสดงถึงการแสดงธรรมครั้งแรกของพระพุทธเจ้า นอกจากพระพุทธรูปแล้ว ยังมีการค้นพบวัดโบราณหลายแห่งในบริเวณนี้ ในแถบ วัดพระงาม วัดพระเมรุ

วัดพระประโทน วัดธรรมศาลา และที่สำคัญที่สุดคือองค์พระปฐมเจดีย์ เป็นศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่และเป็นหลักฐานสำคัญของความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ในยุคทวารวดี (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2538: 5)

ภาพที่ 2 ขณะมีงานนมัสการประจำปี 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2447

แหล่งที่มา: <http://www.snc.lib.su.ac.th/webweb/?p=3235>

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีพระโสณะและพระอุตระเดินทางมาสุวรรณภูมิพร้อมเผยแผ่พุทธศาสนาและวัฒนธรรม ศูนย์กลางสำคัญในยุคทวารวดีคือ นครปฐม มีหลักฐานสำคัญ หลายอย่างเช่น พระปฐมเจดีย์ พระพุทธรูปศิลาขาว และศิลาจารึก โดยพุทธศิลป์ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรงผ่านศิลปะและปรัชญา แสดงถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาและความเจริญรุ่งเรืองในยุคดังกล่าว พุทธศิลป์ทวารวดีได้รับอิทธิพลจาก

อินเดียโดยตรง พระพุทธศาสนาแบ่งคำสอนเป็นพระไตรปิฎก 3 ส่วน ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เชื่อกันว่าพุทธศาสนาเข้าสู่ไทยครั้งแรกที่นครปฐม

ศิลปะสัญลักษณ์หลักธรรมที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนา

สัญลักษณ์แห่งธรรม

“ธรรมจักร” เป็นคำสำคัญที่ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนจักรรัตนหรือจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพของผู้ปกครอง สำหรับธรรมจักรนั้น สื่อถึงการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า อันเปรียบได้กับกงล้อที่หมุนไปโดยไร้พรมแดน ครอบคลุมทั้งมนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก ธรรมจักรสะท้อนถึงการแสดงพระสัจธรรมอันเที่ยงแท้ตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ เพราะเป็นการเผยแผ่สัจจะที่อยู่เหนือกาลเวลา ธรรมจักรแผ่ขยายอิทธิพลมาจากอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ เช่น เอเชียกลาง พม่า และสยาม (ประเทศไทย) ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ในลักษณะของธรรมจักร ก่อให้เกิดอาณาจักรพุทธในดินแดนไทย (ยวาทะลาล เนห์รู แปลโดย กรุณา กุศลาสัย, 2537: 244)

ภาพที่ 3 ธรรมจักร หรือ กงล้อแห่งธรรม

แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki>

ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมและดินแดนธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศและทรงชี้แนะทางสายกลาง องค์ประกอบของธรรมจักร ได้แก่ ซีลล้อ เปรียบด้วยอริยมรรค 8 และอริยสัจ 3 รอบ กงล้อแสดงวิถีสงสาร และคุมล้อ สื่อถึงพระนิพพาน สัญลักษณ์จะแสดงหลักธรรมแห่งศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหนทางสู่ความผาสุกในปัจจุบัน สுகติในอนาคต และนิพพานในที่สุด ธรรมจักรยังส่งอิทธิพลต่อพุทธจริยศาสตร์และสังคมไทยผ่านสืมาธรรมจักรในพระอุโบสถ เป็นเครื่องนำทางแห่งการหลุดพ้น

รากฐานแห่งพุทธธรรมของพระปฐมเจดีย์

ในยุคที่พระพุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ได้มีชนชาติดั้งเดิมอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่ง โดยเฉพาะชุมชนฝั่งตะวันตก ซึ่งเรียกตนเองว่า “ทวารวดี” หรือ “ทวารวดี” คำนี้มีความหมายว่า “ประตูสู่สวรรค์” แสดงถึงความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชุมชนในยุคนั้น (สมภพ โชติปัญญา, 2546) พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายอย่างกว้างขวางในกลุ่มประชาชนต่าง ๆ โดยมีบทบาทสำคัญในการนำพาชาวบ้านให้เข้าถึงความสุขใน 3 ระดับอย่างสมบูรณ์ หลักฐานจากจารึกธรรมะในระดับต่าง ๆ ที่พบในทุกภูมิภาคของประเทศไทยยืนยันว่าประชาชนในยุคนั้นมีความสุขและความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ส่งผลให้เกิดอิทธิพลต่อวัฒนธรรม ประเพณี และความเจริญในด้านต่าง ๆ พระพุทธศาสนาแบบทวารวดีได้ถ่ายทอดความเจริญรุ่งเรืองและวัฒนธรรมสู่สมัยสุโขทัยอย่างงดงาม ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในยุค จะเห็นว่าได้จากร่องรอยทางศิลปวัฒนธรรม และศาสนสถานที่ยังคงปรากฏในศูนย์กลางต่าง ๆ ของวัฒนธรรมทวารวดี เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความเข้าใจในพระพุทธศาสนาของประชาชนชาวพุทธ (นาวาตรีสมพงษ์ สันติสุขวัฒน์, 2550: 103-131)

อุเทสิกะเจดีย์ เป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นโดยมีเจตนาอุทิศแด่พระพุทธเจ้า โดยไม่กำหนดรูปแบบตายตัว ในการสร้างบัลลังก์เพื่อแทนพระพุทธองค์ คำว่า “เจดีย์” ในที่นี้มีความหมายครอบคลุมกว้างขวาง สอดคล้องกับคำว่า “สถูป” ที่ในสมัยโบราณของอินเดียใช้เรียกสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเหนือหลุมฝังศพหรือเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ

องค์พระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ที่วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก มีลักษณะเด่นด้วยรูปทรงไทยแบบระฆังคว่ำปากผายใหญ่โต โครงสร้างเดิมเป็นไม้ซุงที่รัดด้วยโซ่ขนาดใหญ่ ก่ออิฐถือปูนและประดับกระเบื้อง วิหารทั้ง 4 ทิศเชื่อมต่อกันด้วยคกระเบียงที่ล้อมรอบเป็นวงกลม กำแพงแก้ว 2 ชั้นล้อมรอบพื้นที่ เพื่อเพิ่มความมั่นคงและความสง่างามของพระเจดีย์ที่ยิ่งใหญ่แห่งนี้ (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2553: 39-40)

ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพระพุทธศาสนา สื่อถึงการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า โดยองค์ประกอบของธรรมจักรแสดงถึงอริยมรรค 8 วัฏสงสาร และพระนิพพาน ส่งผลต่อพุทธจริยศาสตร์และสังคมไทยผ่านสัมมาธรรมจักรในพระอุโบสถ พระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีเจริญรุ่งเรืองและมีบทบาทสำคัญในการนำประชาชนเข้าถึงความสุขใน 3 ระดับ หลักฐานทางศิลปวัฒนธรรมและศาสนสถาน เช่น พระปฐมเจดีย์ แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย เจดีย์หรือสถูปเป็นสิ่งก่อสร้างอุทิศแด่พระพุทธเจ้า แสดงถึงหลักธรรมและความเชื่อในยุคโบราณ พระปฐมเจดีย์เป็นศาสนสถานสำคัญที่แสดงถึงความเจริญในสมัยทวารวดี ด้วยโครงสร้างแบบระฆังคว่ำขนาดใหญ่ และวิหารทั้ง 4 ทิศที่เชื่อมต่อกัน เพิ่มความมั่นคงและงดงามของเจดีย์ที่ยังคงคุณค่าจนถึงปัจจุบัน

สรุป

พุทธศิลป์ยุคทวารวดีเชื่อมโยงศิลปะ วัฒนธรรม และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยได้รับอิทธิพลจากอินเดียผ่านศิลปกรรม ผ่านพระพุทธรูป ธรรมจักร และเจดีย์ สื่อถึงอริยสัจ 4 และ มรรค 8 พระพุทธศาสนาเผยแผ่สู่ไทยในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีพระโสมพะดินและพระอัครราชกุมารเดินทางมายังสุวรรณภูมิ หลักฐานสำคัญ อันได้แก่พระปฐมเจดีย์และศิลาจารึกในนครปฐม ยืนยันความรุ่งเรืองในยุคนั้น ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แสดงการเผยแผ่ธรรมะ และทางสายกลาง ส่งผลต่อพุทธจริยศาสตร์และวัฒนธรรมไทย เจดีย์หรือสถูปเป็นสิ่งก่อสร้างแทนความศรัทธาในพระพุทธเจ้า แสดงถึงหลักธรรมที่ยังคงคุณค่าทางจิตวิญญาณ พระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีมีบทบาทสำคัญในการนำประชาชนเข้าถึงความสุขและความเจริญ ส่งผลอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีไทยในยุคอดีตถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- สมบุญ คำดี (2549). การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางออกแบบตกแต่งภายใน
พิพิธภัณฑ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบภายใน. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปรีชา กาญจนาคม (2556). **โบราณคดีเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.**
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2568). **ศิลปวัฒนธรรมทวารวดี. สืบค้น 7 มกราคม 2568 จาก**
https://www.silpa-mag.com/culture/article_36408
- สิริวัฒน์ คำวันสา (2534). **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- สุภัทรดิศ ดิศกุล (2538) **ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิทยาลัยธรรมศาสตร์.**
- ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (2553). **ทรงนิพนธ์พระปฐมเจดีย์ (ฉบับแก้ไขใหม่). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.**
- เมธาวี ธรรมชัย (2561). **การสืบทอดและการสร้างงานช่างพุทธศิลป์ล้านนา: กรณีศึกษางานช่างฝีมือพระเบญจมิน สุตตา จากงานพุทธศิลป์วัดหาดนาค ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- สิริวัฒน์ คำวันสา (2534). **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- สมภพ โชติปัญญา (2546). **ธรรมบรรยาย วิสาขะรำลึก ธรรมิกถาก่อนฟ้าสนธยา. 12 พ.ค. 2546. [ซีดี-รอม]. สกลนคร: วัดนิพเพชพราราม. แผ่นที่ 1. (เวลาที่ 23.51 - 25.31).**
- ยวาทะลาล เนห์รู แพลโดย กรุณา กุศลาลัย (2537). **พบบัณฑิตน้อย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทยจำกัด.**

วิเชียร ชาบุดรบุญทริก (2535). **พุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

นาวาตรีสมพงษ์ สันติสุขวัฒน์ (2550). **การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

